

| KEEPING TROUBLE AT A SAFE DISTANCE |

Unravelling the significance of 'the fear of crime'

Remco Spithoven

VRIJE UNIVERSITEIT

KEEPING TROUBLE AT A SAFE DISTANCE

Unravelling the significance of
'the fear of crime'

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad Doctor aan
de Vrije Universiteit Amsterdam,
op gezag van de rector magnificus
prof.dr. V. Subramaniam,
in het openbaar te verdedigen
ten overstaan van de promotiecommissie
van de Faculteit der Sociale Wetenschappen
op vrijdag 10 maart 2017 om 13.45 uur
in de aula van de universiteit,
De Boelelaan 1105

door

Remco Spithoven

geboren te Houten

promotor: prof.dr. J.C.J. (Hans) Boutellier
VU University Amsterdam

copromotor: dr. S.M. (Stijn) Verhagen
HU University of Applied Sciences Utrecht

promotiecommissie: prof.dr. P.G. (Bert) Klandermans,
VU University Amsterdam

prof.dr. J.P. (Jonathan) Jackson,
London School of Economics

prof.dr. S. (Stefaan) Pleysier,
KU Leuven

prof.dr.ir. J.B. (Jan) Terpstra
Radboud University

dr. G.N.G. (Gabry) Vanderveen,
Erasmus School of Law

dr. A. (Andrea) Donker,
HU University of Applied Sciences Utrecht

**‘An individual may be troubled by
the problem of crime, but not be
in the least afraid of being
personally victimised’**

Frank F. Fürstenberg
(1971:603)

‘Het onveiligheidsgevoel’ ligt vandaag de dag “op ieders tong” (Farrall & Gadd 2004:1). Het vraagstuk is zo’n beetje over de hele wereld als maatschappelijk probleem bestempeld (Gray, Jackson & Farrall 2008; Garland 2001) omdat het van negatieve invloed wordt gehouden op ‘(...) het gevoel van welbevinden van een groot gedeelte van de bevolking’ (Farrall et al. 1997:658).

Maar hebben we wel een valide beeld van een daadwerkelijk ‘maatschappelijk probleem van een ongekende omvang’ (Ditton 1993:83)? Kritische geesten zeggen van niet. ‘Het onveiligheidsgevoel’ wordt door hen gezien als ‘(...) een product van de manier waarop het is onderzocht in plaats van hoe het is’ (Farrall et al. 1997:658). En ook nu, ruim 45 jaar na de start van het onderzoek, kan er ‘verbazingwekkend weinig in concluderende zin worden gezegd over ‘het onveiligheidsgevoel’” (Ditton & Farrall 2000:xxi).

Dit proefschrift draagt bij aan een groeiende wetenschappelijke stroming – van voornamelijk de afgelopen vijftien jaar – die ‘het onveiligheidsgevoel’ behandelt als een ‘(...) complexe allocatie van interacterende gevoelens, percepties, emoties, waarden en oordelen op het persoonlijke en maatschappelijke niveau’ (Pleysier 2010:43). Een vaak voorkomende observatie springt hierbij in het oog: burgers signaleren een groeiende dreiging van criminaliteit in de samenleving, maar zien een consequent laag risico voor henzelf om slachtoffer van criminaliteit te worden.

Middels een sociaal psychologische benadering (zie bijvoorbeeld Farrall et al. 2000; Jackson 2008) zoeken we naar passende verklaringen voor deze paradoxale observatie. Het doel van dit proefschrift is om ‘sociaal psychologische concepten, die gerelateerd zijn aan de identiteit van het

individu en de evaluatie van zijn positie in de meer en meer complexe samenleving, te integreren en zo ons begrip van 'het onveiligheidsgevoel' te vergroten' (Pleysier & Cops 2016:3). De hoofdvraag van het onderzoek luidde:

Op welke mate van psychologische afstand beleven burgers 'het onveiligheidsgevoel' voornamelijk en hoe construeren zij deze beleving?'

We begonnen onze reis met een historische overture om meer zicht op de initiële betekenis van dit vage concept te krijgen. Hierbij zijn de eerste voetprenten van 'het onveiligheidsgevoel' op Amerikaans grondgebied zelfs vijftien jaar eerder bespeurd, dan voorheen werd gedacht dat zij hun intrede in de historie deden (Lee 2001, 2007). Het concept deed namelijk al in oktober 1949 zijn eerste herkenbare intrede in een lokale Republikeinse campagne in Pittsburgh, Pennsylvania. Ongeveer vijftien jaar later kreeg het concept zijn politieke momentum op het nationale niveau, tegen de achtergrond van een *discursieve ruimte* (Hauser 2009) die ontstond over nieuw beschikbare criminaliteitsstatistieken en reeds bestaande publieke onrust over raciale spanningen. Een soortgelijk verhaal ging op voor de historie van het concept in het Verenigd Koninkrijk.

Ook onze *historische discoursanalyse* liet een aanverwant verhaal voor de Nederlandse historie ontstaan. De Nederlandse geschiedenis van het concept begon op 11 oktober 1973 bij monde van Willem Drees jr., als lid van de Tweede Kamer. Het concept kreeg al snel momentum na haar politieke initiatie, omdat het zich goed leende voor het politiek bespreekbaar maken van tot dan toe rondzingerde zorgen over maatschappelijke instabiliteit. De betekenis van 'het onveiligheidsgevoel' is dus sinds de oorsprong sterk politiek omkleed. 'Het onveiligheidsgevoel' was sterker

geworteld in collectieve sentimenten van maatschappelijke zorg, dan in individuele angst voor slachtofferschap van criminaliteit. Toch werd zij als zodanig in het politieke theater opgevoerd.

Na deze studie van de historie van het concept en haar initiële betekenis, is een uitvoerige literatuurstudie ondernomen. We verzamelden inzichten over de achtergronden van het fenomeen op *verschillende lagen van psychologische relevantie*: de individuele laag, de laag van de buurt en de laag van de samenleving. Ook zijn inzichten rondom situationele gevoelens van onveiligheid en vermijdingsgedrag toegevoegd. De conclusie van het literatuuronderzoek was dat de onderzoekstraditie naar 'het onveiligheidsgevoel' helaas nog steeds 'vastzit in een over-restrictieve methodologische en theoretische benadering' (Hale 1996:132).

Daarom is een verdiepend theoretisch hoofdstuk aan dit proefschrift toegevoegd. Bestaande inzichten zijn uit een sociaal psychologische benadering aangevuld. Allereerst is een meer gestructureerde en bredere verkenning van 'het onveiligheidsgevoel' op de maatschappelijke laag toegevoegd. Daarna hebben we ons verdiept in psychologische en sociaal psychologische dynamieken die onder risicopercepties schuil gaan, om te eindigen met een geaccumuleerde en vernieuwde conceptuele helderheid voor 'het onveiligheidsgevoel'.

Dit uitgebreide theoretisch kader heeft het fundament gelegd voor de operationalisering van 'het onveiligheidsgevoel' in het opvolgende hoofdstuk. Daarin is ook een op maat gemaakte onderzoeksopzet weergegeven waarin '(...) een brede keur aan technieken zijn opgenomen

die elkaar op gezonde wijze aanvullen, contrasteren en uitdagen' (Jackson 2004b:57). Met deze onderzoeksopzet was de tijd rijp voor een eerste stap in de empirie.

Voor de kwalitatieve empirische stap van dit proefschrift zijn dertig zo verschillend mogelijke respondenten geïnterviewd. De vrije associaties van deze respondenten leidde ons tot de ontdekking van vijf zogenaamde 'mentale representaties' van onveilige situaties, die sterk resoneren met het sub-concept van situationele onveiligheidsgevoelens. Het opvolgende sorteren van foto's - middels Q-methodologie – leidde tot zicht op vier verschillende perspectieven op 'het onveiligheidsgevoel': twee konden worden gerelateerd aan 'het persoonlijke onveiligheidsgevoel' en de andere twee accentueerden 'het maatschappelijk onveiligheidsgevoel'. Na het sorteren van de foto's werden er semigestructureerde vragen aan de respondenten gesteld, deze vragen waren allemaal op het theoretisch kader gebaseerd.

Duidelijk werd dat respondenten een gevoel van persoonlijke controle over het risico van criminaliteit voor henzelf als individu ervoeren, als een gevolg van het samenvallen van vermijdingsgedrag en - onderbewuste - psychologische beschermingsmechanismen. Mensen verplaatsen, onderdrukken en rationaliseren hun ideeën over het persoonlijke risico op slachtofferschap. Gelijktijdig werd duidelijk dat de maatschappelijke gevoelens van onveiligheid onder de respondenten werden versterkt door bredere sentimenten van maatschappelijk onbehagen en politieke boosheid. Deze kwalitatieve bevindingen en het uitgebreide theoretisch kader leidden samen tot twaalf hypothesen ten aanzien van de aard en achtergronden van 'het onveiligheidsgevoel'.

Deze hypothesen zijn getoetst in de opvolgende kwantitatieve empirische stap. Hierbij zijn steekproeven genomen onder de inwoners van drie sterk verschillende Nederlandse gemeenten: Amsterdam, Hilversum en Zaltbommel. De beschrijvende statistieken van deze steekproefpopulaties toonde aan dat vooral 'het maatschappelijk onveiligheidsgevoel' de boventoon voerde op zowel cognitieve als affectieve elementen. 'Het onveiligheidsgevoel' is voor nagenoeg alle respondenten een probleem op grote psychologische afstand.

Structural Equation Modelling (SEM) leidde tot rijke inzichten in de achtergronden van de sub concepten van 'het onveiligheidsgevoel'. Een meer algemene risico-sensitiviteit lag aan de wortel van alle sub concepten; psychologische beschermingsmechanismen onderdrukten het 'persoonlijke onveiligheidsgevoel' in sterke mate; onveiligheidsgevoelens in de buurt waren vooral het gevolg van beleefde sociale disorganisatie in de buurt en het maatschappelijk gevoel van onveiligheid werd versterkt door een meer algemeen maatschappelijk onbehagen.

Inwoners van Amsterdam gaven de minste blijk van 'persoonlijke onveiligheidsgevoelens' terwijl zij paradoxaal genoeg (I) het meeste slachtoffer van criminaliteit werden; (II) het risico van criminaliteit het dichtst bij henzelf signaleerden en (III) criminaliteit in hun buurt het meest als een groot probleem inschatten. Het gebruik van SEM maakte duidelijk waar dat relatief lage persoonlijke gevoel van onveiligheid onder Amsterdammers nu vandaan kwam: de Amsterdammers gaven blijk een significant sterkere activatie van vermijdingsgedrag als gevolg van de inschatting van criminaliteit als een psychologisch nabij risico. En psychologische beschermingsmechanismen voorzagen de

Amsterdamse respondenten aanvullend in een gevoel van controle over hun persoonlijke risico op slachtofferschap van criminaliteit.

Dit multidimensionale onderzoek naar 'het onveiligheidsgevoel' maakt duidelijk dat burgers sterk gemotiveerd zijn om *het probleem van criminaliteit op veilige afstand te houden*. Dit verklaart waarom het probleem van criminaliteit in het verleden, in het heden en waarschijnlijk ook in de toekomst in de beleving van burgers een abstract maatschappelijk probleem op psychologische afstand zal blijven, in plaats van een concreet gevoel van persoonlijke dreiging. Zelfs wanneer criminaliteit als een reëel risico achter de eigen voordeur wordt ingeschat.

Wanneer burgers dit zo beleven, doen politici en andere instituties er goed aan om hen serieus te nemen in deze verscherpte accentuering van de maatschappelijke roep om veiligheid. In het verleden heeft het volume van deze roep de boodschap overschreeuwd. Het is vooral een breed gedeelde zorg over de staat van het collectief en geen zorg om de eigen individuele veiligheid. Waarom burgers beangstigen of hen verantwoordelijk maken voor hun eigen risico's als zij zich al functioneel aanpassen aan het risico van criminaliteit en dit probleem cognitief wordt geneutraliseerd voordat het disfunctioneel voor hen wordt?

Burgers houden het probleem van criminaliteit op een veilige afstand, zoals zij dat waarschijnlijk ook doen met veel van de "publieke angsten" die overheden en andere instituties vandaag de dag nobel trachten terug te dringen. Het is tijd voor een meer rationele oriëntatie op een veelvoud aan "publieke angsten". Er zijn anno 2016 al veel rechtstatelijke vrijheden onder de vlag van veiligheid opgeofferd, met de

maatschappelijke roep om veiligheid als ultiem zwijgmiddel tegen critici. De vraag is of de burger wel echt op dit spierballenvertoon zit te wachten: gaat het in essentie niet om een diepere, meer existentiële *sense of belonging*?

